

Розділ 2. Диференціальні рівняння першого порядку, розв'язані відносно похідної

2.1. Поняття диференціального рівняння, його порядок

Означення 2.1.

Рівняння вигляду

$$f\left(x, y, \frac{dy}{dx}, \dots, \frac{d^n y}{dx^n}\right) = 0 \quad (2.1)$$

називається диференціальним рівнянням (наявність похідних тут обов'язкова).

Означення 2.2. Найбільший порядок похідної, яка входить в диференціальне рівняння (2.1) називається порядком диференціального рівняння.

Означення 2.3. Функція $y(x)$ називається розв'язком (або інтегралом) диференціального рівняння (2.1), якщо вона n -раз неперервно диференційовна на деякому інтервалі $(a, b) = I$ і задовольняє диференціальному рівнянню (2.1) $\forall x \in I$.

Приклад 2.1. $y'' + 3xy' + 2y = x^2$ – диференціальне рівняння другого порядку.

При $n=1$ диференціальне рівняння (2.1) називається диференціальним рівнянням першого порядку і записується таким чином

$$F(x, y, y') = 0 \quad (2.2)$$

Диференціальне рівняння (2.2) називається розв'язаним відносно похідної, якщо його можна представити у вигляді

$$\frac{dy}{dx} = f(x, y) \quad (2.3)$$

Припускаємо, що $f(x, y)$ однозначна і неперервна в деякій області D змінних x, y . Цю область називають областю визначення диференціального рівняння (2.3).

Якщо в деякій області функція $f(x, y)$ перетворюється в ∞ , то в цій області розглядають диференціальне рівняння

$$\frac{dx}{dy} = \frac{1}{f(x, y)} \quad .$$

Множину таких точок, а також тих, в яких $f(x, y)$ не визначена, але може бути довизначена до неперервності, будемо приєднувати до області визначення диференціального рівняння (2.3).

Поряд з (2.3) будемо розглядати еквівалентне диференціальне рівняння, записане в диференціалах

$$dy - f(x, y)dx = 0, \quad (2.4)$$

або в більш загальному виді

$$M(x, y)dx + N(x, y)dy = 0 \quad (2.5)$$

Інколи розглядатимемо диференціальне рівняння в симетричній формі

$$\frac{dx}{X(x, y)} = \frac{dy}{Y(x, y)} . \quad (2.6)$$

Функції $M(x, y)$, $N(x, y)$, $X(x, y)$, $Y(x, y)$ будемо вважати неперервними в деякій області.

Означення 2.4. Розв'язком диференціального рівняння (2.3) на інтервалі I назвемо функцію $y = \varphi(x)$, визначену і неперервно диференційовну на I , яка не виходить з області означення функції $f(x, y)$ і яка перетворює диференціальне рівняння (2.3) в тотожність $\forall x \in I$, тобто

$$\frac{d\varphi(x)}{dx} \equiv f(x, \varphi(x)), \quad x \in I.$$

В цьому випадку $y = \varphi(x)$ називається розв'язком, записаним в явній формі (вигляді).

Процес знаходження розв'язку диференціального рівняння називається інтегруванням.

Не завжди можна отримати розв'язок в явному вигляді.

Означення 2.5. Будемо говорити, що рівняння

$$\Phi(x, y) = 0 \quad (2.7)$$

визначає в неявній формі розв'язок диференціального рівняння (2.3), якщо воно визначає $y = y(x)$, яка є розв'язком диференціального рівняння (2.3).

При цьому на розв'язках диференціального рівняння (2.3) виконується

$$\Phi'_x(x, y) + \Phi'_y(x, y) \frac{dy}{dx} = \Phi'_x(x, y) + \Phi'_y(x, y) f(x, y) \equiv 0, \quad x \in I . \quad (2.8)$$

Означення 2.6. Будемо говорити, що співвідношення

$$x = \varphi(t), \quad y = \psi(t) \quad (1.9)$$

визначають розв'язок диференціального рівняння (2.3) в параметричній формі на інтервалі (t_0, t_1) , якщо

$$\frac{\psi'(t)}{\varphi'(t)} \equiv f(\varphi(t), \psi(t)), \quad t \in (t_0, t_1) . \quad (2.10)$$

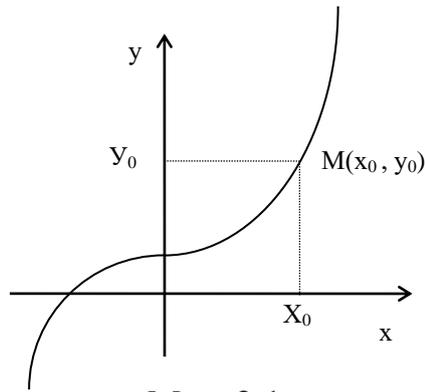
2.2. Задача Коші

Розглянемо диференціальне рівняння (2.3). Задача Коші заключається в тому, щоб серед всіх розв'язків диференціального рівняння (2.3) знайти такий $y = y(x)$, який проходить через задану точку

$$y(x_0) = y_0 . \quad (2.11)$$

Тут x_0 - початкове значення незалежної змінної, y_0 - функції.

Розв'язати задачу Коші з геометричної точки зору означає (мал. 2.1): знайти серед усіх інтегральних кривих диференціального рівняння (2.3) ту, яка проходить через задану точку $M(x_0, y_0)$.

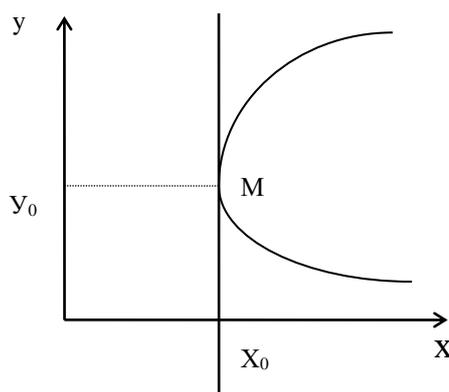
Мал. 2.1.

Означення 2.7. Будемо говорити, що задача Коші (2.3), (2.11) має єдиний розв'язок, якщо $\exists$ число $h > 0$, що на відрізку $|x - x_0| \leq h$ визначений розв'язок $y = y(x)$ такий, що $y(x_0) = y_0$ і не існує другого розв'язку, визначеного в цьому ж інтервалі $|x - x_0| \leq h$ і не співпадаючого з розв'язком $y = y(x)$ хоча б в одній точці інтервалу $|x - x_0| \leq h$, відмінній від точки $x = x_0$.

Якщо задача Коші (2.3), (2.11) має не один розв'язок або ж зовсім його не має, то говорять, що в точці (x_0, y_0) порушується єдиність розв'язку задачі Коші.

При постановці задачі Коші ми припускаємо, що x_0, y_0 - обмежені числа, а диференціальне рівняння (2.3) в точці (x_0, y_0) задає деякий напрямок поля, який не паралельний осі ОУ.

Якщо права частина диференціального рівняння (2.3) в точці М приймає нескінченне значення, необхідно розглянути диференціальне рівняння (2.3) і знайти розв'язок $x = x(y)$ (мал. 2.2).

Мал. 2.2

Якщо ж в точці М права частина диференціального рівняння (2.3) має невизначеність, наприклад, типу $\frac{0}{0}$, тоді звичайна постановка задачі Коші не має змісту, так як через точку М не проходить жодна інтегральна крива. В цьому випадку задача Коші ставиться так: знайти розв'язок $y = y(x)$ (або

$x = x(y)$), який примикає до точки M .

В деяких випадках треба шукати розв'язок $y = y(x)$, який задовольняє умовам $y \rightarrow y_0 \neq \infty$ при $x \rightarrow \infty$; $y \rightarrow \infty$ при $x \rightarrow x_0 \neq \infty$ і т.д.

Теорема Пікара (без доведення). Припустимо, що функція $f(x, y)$ в диференціальному рівнянні (2.3) визначена і неперервна в обмеженій області

$$D = \{x, y : |x - x_0| \leq a; |y - y_0| \leq b\} \quad (a > 0, b > 0)$$

і, отже, вона є обмеженою

$$|f(x, y)| \leq M, \quad \forall (x, y) \in D \quad (M > 0); \quad (2.12)$$

функція $f(x, y)$ має обмежену частинну похідну по y на D

$$\left| \frac{\partial f(x, y)}{\partial y} \right| \leq K, \quad (x, y) \in D \quad (K > 0) \quad . \quad (2.13)$$

При цих умовах задача Коші (2.3), (2.11) має єдиний неперервно-диференційовний розв'язок в інтервалі

$$|x - x_0| \leq h = \min \left\{ a, \frac{b}{M} \right\}. \quad (2.14)$$

Зауваження 2.1. В сформульованій теоремі умову (2.13) можна послабити (замінити) на те, щоб функція $f(x, y)$ по змінній y задовольняла умові Ліпшица, тобто

$$\left| f(x, y^{(1)}) - f(x, y^{(2)}) \right| \leq L |y^{(1)} - y^{(2)}| \quad \forall (x, y^{(1)}) \text{ і } (x, y^{(2)}) \in D. \quad (2.15)$$

Тут $L > 0$ - найменша константа, яка задовольняє (2.15) і називається константою Ліпшица.

Теорема Пеано (про існування розв'язку). Якщо функція $f(x, y)$ є неперервною на D , то через кожную точку $(x_0, y_0) \in D$ проходить, по крайній мірі, одна інтегральна крива.

Якщо функція диференційовна і задовольняє (2.13), то вона задовольняє умові Ліпшица, з $L=K$.

Функція може зодовольняти умові Ліпшица, але не бути диференційовною і, отже, не буде задовольняти (2.13). Наприклад, $y = |x|$ ($L=1$).

2.3. Поняття загального розв'язку, форми його запису

На прикладах можна переконатися, що диференціальне рівняння (2.3) має нескінченну множину розв'язків, яка залежить від деякого параметру c

$$y = u(x, c). \quad (2.16)$$

Це сімейство і називається загальним розв'язком диференціального рівняння (2.3). При кожному c (2.16) дає інтегральну криву.

Для розв'язування задачі Коші (2.3), (2.11) параметр c можна знайти з рівняння $y_0 = u(x_0, c)$.

Дамо точне визначення загального розв'язку. Припустимо, що на D виконуються умови теореми Пікара.

Означення 2.8. Функцію

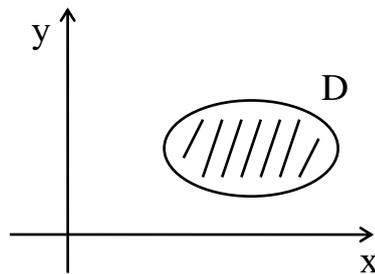
$$y = \varphi(x, c), \quad (2.17)$$

визначену в деякій області змінних x і c , і яка має неперервну частинну похідну за x будемо називати загальним розв'язком диференціального рівняння (2.3) в області D , якщо рівняння (2.17) можна розв'язати відносно c в області D

$$c = \psi(x, y) \quad (2.18)$$

і функція (2.17) є розв'язком диференціального рівняння (2.3) при всіх значеннях довільної сталої c , які визначаються формулою (2.18), коли $(x, y) \in D$.

Суть означення 2.8 в наступному. Припустимо, що задано сімейство кривих F на області D , яке залежить від одного параметра c . Якщо будь-яка крива із F є інтегральною кривою диференціального рівняння (2.3) і всі криві із F в сукупності покривають D , то F є розв'язком диференціального рівняння (2.3) в області D (мал. 2.3).

Мал. 2.3

Для розв'язування задачі Коші константу c можна знайти згідно (2.18)

$$c_0 = \psi(x_0, y_0) .$$

Інколи в формулі (2.17) роль c грає y_0 , тоді говорять, що розв'язок представлений у формі Коші

$$y = y(x, x_0, y_0) . \quad (2.19)$$

Приклад 2.2. Знайти розв'язок диференціального рівняння

$$\frac{dy}{dx} = \frac{y}{x}, \quad y(x_0) = y_0$$

у формі Коші.

Розв'язання. Загальний розв'язок $y = cx$, $0 < x < \infty$, $-\infty < y < +\infty$. В указаній області виконуються умови теореми Пікара. Звідки $c = \frac{y}{x}$, $c_0 = \frac{y_0}{x_0}$, $y = \frac{y_0}{x_0}x$ – розв'язок в формі Коші.

В більшості випадків при інтегруванні диференціального рівняння (2.3) ми отримуємо загальний розв'язок в неявній формі

$$\Phi(x, y, c) = 0 \quad (\text{або } \psi(x, y) = c) , \quad (2.20)$$

який називається загальним інтегралом диференціального рівняння (2.3).

Означення 2.9. Будемо називати співвідношення (2.20) загальним розв'язком в неявній формі або загальним інтегралом в області D , якщо співвідношенням (2.20) визначається загальний розв'язок (2.17) диференціального рівняння (2.3) в області D .

З означення випливає, що (2.18) - загальний інтеграл диференціального

рівняння (2.3) в області D .

Інколи при інтегруванні отримуємо сімейство інтегральних кривих, залежне від c , в параметричній формі.

$$\begin{cases} x = \varphi(t, c) \\ y = \psi(t, c) \end{cases} \quad (2.21)$$

Таке сімейство інтегральних кривих будемо називати загальним розв'язком диференціального рівняння (2.3) в параметричній формі.

Якщо в (2.21) виключити t , то отримаємо загальний розв'язок в неявній або явній формі.